

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Шаповалова Тетяна Григорівна

УДК 379.821:502/504:613 – 053.67

**ВАЛЕОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ
У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОГО ПРОФІЛЮ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України

- Науковий керівник:** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Науменко Раїса Андріївна**, Національна академія державного управління при Президентові України, докторант кафедри управління освітою
- Офіційні опоненти:** доктор педагогічних наук, професор **Сущенко Тетяна Іванівна**, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, завідувач кафедри педагогічної майстерності
- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник **Свириденко Світлана Олександрівна**, Інститут проблем виховання АПН України, завідувач лабораторії виховної роботи в закладах інтернатного типу
- Провідна установа:** Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Луганськ

Захист відбудеться „11” квітня 2006 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М.Берлинського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М.Берлинського, 9).

Автореферат розісланий „7” березня 2006 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П.Пустовіт

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Домінантною метою сучасної теорії позашкільної освіти є створення сприятливих умов для особистісного становлення і творчої саморегуляції, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя. Серед найважливіших стратегічних завдань національної програми „Діти України” та закону “Про позашкільну освіту” були визначені всебічний розвиток людини й становлення її духовного, психічного та фізичного здоров’я. Ці ж завдання визначено й Концепцією формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя (2004 р.) та Державними стандартами середньої освіти, де до базових навчальних планів уведено освітню галузь „Здоров’я і фізична культура”, яка передбачає формування в учнів свідомого ставлення до власного здоров’я як до найвищої соціальної та особистісної цінності, сприяє їх фізичному розвитку й формує основи здорового способу життя.

Освіта та здоров’я є взаємодоповнюючими компонентами успішного повсякденного буття дітей та молоді. Зміни в суспільній свідомості зумовили появу нової оздоровчої парадигми освіти. Стандартизація освіти та її базові компоненти обумовлюють ситуацію, коли навчання в сучасній школі пов’язується зі сприйняттям та засвоєнням учнями значної кількості інформації за обмежений час, що спричиняє збільшення навантаження на центральну нервову систему, зоровий та слуховий аналізатори, опорно-руховий апарат, на весь організм у цілому. Спостерігається поширення серед підлітків психогенних захворювань типу неврозів, які негативно впливають на функціональний стан організму учнів, успішність у навчанні, формування особистості.

Дослідження філософів, педагогів, соціологів, психологів, медиків та передовий педагогічний досвід шкіл і позашкільних навчальних закладів України присвячено проблемам фізичного, санологічного, гігієнічного, валеологічного, екологічного виховання та формування культури здоров’я. Зокрема, це праці філософів С.Горбунової, А.Здравомислова, І.Смирнова, В.Столярова, Л.Сущенко; психологів Б.Ананьєва, Г.Костюка, О.Леонтєва, А.Личка, Н.Максимової; медиків Г.Апанасенка, Т.Бойченко, С.Волкової, М.Гончаренко, В.Шапалової та інших.

Актуальні для нашого дослідження проблеми суб’єкт-суб’єктного, особистісно зорієнтованого підходу у вихованні висвітлено в роботах І.Беха, А.Бойко, Л.Божович, Л.Маслоу та інших.

Психолого-педагогічні та соціальні аспекти виховання здорового способу життя дітей і молоді охарактеризовано в дослідженнях О.Безпалько, А.Голобородько, А.Гречишкіної, М.Кобринського, І.Кона, С.Кондратюк, В.Кузьменко, В.Оржеховської та інших.

Різним аспектам формування здорового способу життя й здоров’я, валеологічному вихованню дітей та молоді присвятили дослідження С.Волкова, В.Горашук, О.Дубогай, О.Жабокрицька, С.Жевага, С.Закопайло, М.Зубалій, О.Киричук, О.Команєва, А.Конох, Г.Кривошеєва, І.Петренко, С.Свириденко, А.Скоробогатов, С.Страшко, В.Сухіна, І.Сущева, А.Турчак, Н.Хоменко, А.Царенко, В.Язловецький, Г.Яцук.

Зміст і методи виховання здорового способу життя школярів різних вікових груп досліджувались Т.Бойченко, Г.Власюк, С.Кириленко, Т.Кириченко, С.Лапаєнко, А.Святьєвим, С.Свириденко, С.Страшком, І.Чорнобаєм, С.Юрочкіною.

Проблеми позашкільної освіти та валеологічного виховання відображено у працях В.Вербицького, М.Гончаренко, Л.Ковбасенко, Р.Науменко, Г.Пустовіта, В.Редіної, А.Сиротенка, Т.Сущенко та інших.

Актуальність, важливе практичне значення проблеми та недостатня розробленість її теоретичних аспектів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **”Валеологічне виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження є складовою науково-дослідної теми лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання АПН України „Методика виховної діяльності у позашкільних навчальних закладах” (реєстраційний № 0103U001164). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 3 від 30.03. 2000 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 4 від 11.04.2001 р., реєстраційний № 165 від 24.04.2001 р.).

Об’єкт дослідження – навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Гіпотезою дослідження є припущення, згідно з яким валеологічне виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах буде більш ефективним за наступних організаційно-педагогічних умов:

- координації мети валеологічного виховання у позашкільному навчальному закладі еколого-натуралістичного профілю та загальноосвітній школі;
- створення освітньо-виховного простору позашкільного навчального закладу, спрямованого на формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя;
- реалізації особистісно зорієнтованого підходу до формування валеологічної культури старших підлітків;
- практичної спрямованості виховної роботи на максимальне наближення навчання гуртківця до самостійної діяльності з питань оздоровлення, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

Визначена мета і висунута гіпотеза обґрунтували вирішення таких **завдань дослідження**:

- З’ясувати стан розробленості досліджуваної проблеми у педагогічній теорії та виховній практиці.
- Охарактеризувати критерії та показники рівнів сформованості валеологічної культури старших підлітків.
- Визначити зміст, форми, методи та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.
- Розробити й обґрунтувати особистісно зорієнтовану модель формування валеологічної культури старших підлітків.
- Експериментально перевірити ефективність змісту, форм, методів та організаційно-педагогічних умов валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю й розробити науково обґрунтовані програми та рекомендації.

Для розв’язання визначених завдань і перевірки гіпотези використовувалися такі **методи дослідження**:

- теоретичного пошуку: аналіз філософської, психолого-педагогічної, медичної та методичної літератури, що дав змогу уточнити зміст понять „валеологія”, „валеологічне виховання”, „валеологічна культура”; порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних, за допомогою яких визначено сутність та організаційно-педагогічні умови ефективного здійснення валеологічного виховання та процесу формування валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю; за допомогою методу теоретичного

моделювання нами розроблено особистісно зорієнтовану модель формування валеологічної культури старших підлітків;

- для емпіричного дослідження використовувались анкетування й бесіди з гуртківцями, педагогічними працівниками позашкільних навчальних закладів; педагогічні спостереження, тестування, опитування, що дозволило з'ясувати реальний стан досліджуваної проблеми та одержати дані, за допомогою яких визначалися рівні сформованості валеологічної культури; у процесі використання обсерваційних методів (констатуючий та формуючий етапи експерименту) було підтверджено висунуту гіпотезу дослідження.

Методологічну й теоретичну основу дослідження склали філософські та конкретні наукові ідеї та концепції, що розкривають діалектичний зв'язок явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності, принцип вивчення їх у розвитку та перспективі на основі єдності загального та особистого, індивідуального, детермінації становлення, розвитку і функціонування особистості. Методологічним підґрунтям валеологічного виховання старших підлітків є діяльнісний і системний підходи. Перший з них вимагає вироблення дієвої позиції особистості з метою встановлення, розвитку й самовдосконалення всіх аспектів власного здоров'я (фізичного, психічного, духовного, соціального). Системний підхід передбачає цілісність у практичній діяльності, спрямованій на комплексну реалізацію формування валеологічної культури.

Теоретичною основою дослідження виступили положення теорії наукового пізнання про взаємообумовленість розвитку природи, особистості та суспільства; сучасні моделі особистісно зорієнтованої освіти, філософські та медико-біологічні положення про взаємозалежність фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я; концептуальні основи психолого-педагогічної науки про сутність та принципи валеологічного виховання в Україні.

Для уточнення вихідних позицій використовувалися матеріали галузевих нормативно-правових документів з проблеми дослідження, передовий педагогічний досвід позашкільних навчальних закладів України та ближнього зарубіжжя.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалось у три етапи протягом 1999 – 2005 років.

На **першому етапі** (1999 – 2001 рр.) здійснювався теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження: було опрацьовано роботи філософів, педагогів, психологів, медиків, присвячені різним аспектам валеологічного виховання та формування здорового способу життя старших підлітків. Вироблено загальні підходи до вирішення проблеми, укладено програму й методiku дослідження, розроблено понятійний апарат, сформульовано робочу гіпотезу.

На **другому етапі** (2001 – 2003 рр.) проводилася дослідно-експериментальна робота, в ході якої було уточнено гіпотезу та підтверджено актуальність дослідження, оброблялась та уточнювалась програма дослідження, розроблялись змістовні компоненти й технології дослідження. Здійснювалась діагностика процесу валеологічного виховання, за результатами якої було спроектовано основні складові структурної моделі валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

На **третьому етапі** (2003 – 2005 рр.) здійснювався формуючий етап педагогічного експерименту, тривала перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов, змісту, форм та методів валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю. На цьому етапі завершилась апробація отриманих результатів, здійснювалось їх теоретико-методологічне осмислення, узагальнювались й аналізувались проміжні та кінцеві результати педагогічного експерименту; формулювались основні висновки й положення, експериментально перевірялася ефективність розробленої структурної моделі валеологічної культури,

впроваджувались у практику, оформлялися й публікувалися результати наукового дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась на базі станції юних натуралістів м. Бердянська, еколого-натуралістичного центру м. Мелітополя Запорізької області, Дитячого еколого-оздоровчого центру „Родина” Оболонського району м.Києва. В цілому експериментом було охоплено 478 старших підлітків, зокрема на формуючому етапі експерименту брали участь 106 гуртківців, з них: 52 – в експериментальних групах та 54 – у контрольних.

Наукова новизна дослідження: уточнено та конкретизовано зміст та функціональну сутність понять „валеологічне виховання” та „валеологічна культура”; охарактеризовано функції, які виконують ці смислові концепти у формуванні здорового способу життя дітей та молоді; розроблено цілісну систему педагогічних впливів, які забезпечують застосування інтегрованого підходу та дотримання їхньої наступності в організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування валеологічної культури та відповідних світоглядних орієнтирів; вперше розроблено і обґрунтовано модель валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Теоретичне значення дослідження полягає у вичлененні та обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов валеологічного виховання, які забезпечують активне залучення старших підлітків до формування здорового способу життя; визначенні та науковому обґрунтуванні критеріїв, показників і рівнів сформованості валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Практичне значення дослідження полягає в узагальненні практичного досвіду позашкільних навчальних закладів з валеологічного виховання та формування валеологічної культури старших підлітків; визначенні організаційно-педагогічних умов, що впливають на підвищення ефективності процесу валеологічного виховання старших підлітків; у розробці та впровадженні особистісно зорієнтованої моделі формування валеологічної культури старших підлітків, яка може бути застосована педагогічними працівниками як у позашкільних навчальних закладах, так і в загальноосвітніх школах; а також у розробці та апробації програм та методичних рекомендацій з валеології для керівників гуртків, педагогів, батьків та учнів, що сприяють активізації процесу формування валеологічної культури.

Результати дослідження можуть бути застосовані у педагогічній практиці роботи позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю, керівниками гуртків, методистами, студентами вищих закладів освіти під час вивчення методики виховної роботи; у спільній навчально-виховній роботі позашкільного навчального закладу, школи та сім'ї.

Вірогідність і об'єктивність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних теоретичних положень; комплексним застосуванням взаємодоповнюючих теоретичних та емпіричних методів дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням; кількісного та якісного аналізу здобутих даних; багаторічною тривалістю дослідно-експериментальної роботи; поетапною структурою дослідження та відповідністю результатів експерименту теоретичним положенням.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались у процесі експериментальної роботи, під час впровадження програм у гуртках, у публікаціях, виступах, у ході обговорення дисертації на засіданнях лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання АПН України (1999 – 2005), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Еколого-валеологічні проблеми Північного Приазов'я” (м. Бердянськ, 2000), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми валеологічної освіти в навчальних закладах України” (м. Кіровоград, 2001),

сьомій Міжнародній науково-практичній конференції „Сучасні досягнення валеології та спортивної медицини” (м. Одеса, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки” (м. Запоріжжя, 2001), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Безпека життя і діяльності та здоров'я учнівської молоді” (м. Бердянськ, 2002), Міжнародній конференції „Гендерна освіта і виховання” (м. Київ, 2002), Міжнародній науково-практичній конференції „Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу” (м. Київ, 2002), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Навчання, виховання та розвиток” (м. Бердянськ, 2004), засіданнях кафедри валеології та безпеки життєдіяльності Бердянського державного педагогічного університету, використовувались при проведенні занять із валеології для студентів БДПУ, методичних засідань та науково-методичних семінарів для керівників гуртків позашкільних навчальних закладів міста та області.

Публікації. З теми дисертації опубліковано 14 одноосібних наукових праць, з них 6 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України, два методичних посібники та одну навчальну програму.

На захист виносяться:

- науково обґрунтовані й експериментально перевірені організаційно-педагогічні умови, які забезпечують активне залучення старших підлітків до валеологічного виховання в позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю;
- експериментально перевірені критерії та показники за рівнями сформованості валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю;
- особистісно зорієнтована модель формування валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю;

Структура та обсяг дисертаційної роботи відповідає методології наукового дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (315 найменувань) та додатків. Загальний обсяг становить 280 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 168 сторінках. Робота містить 24 таблиці, 8 рисунків, 4 діаграми, 2 схеми на 12 сторінках та 20 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання, сформульовано гіпотезу, визначено методологічну основу й методи дослідження; окреслено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, представлено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – „Теоретичні та практичні основи валеологічного виховання у позашкільних навчальних закладах” розкриваються теоретичні підходи до проблеми валеологічного виховання, формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя та валеологічної культури у філософії, педагогіці, психології, медицині; визначаються організаційно-педагогічні умови валеологічного виховання старших підлітків у педагогічній практиці позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю; уточнено поняття „валеологія”, „валеологічне виховання”, „валеологічна культура”; розроблено критерії та показники рівнів сформованості валеологічної культури; викладено діагностику констатуючого етапу експерименту.

Затверджена наказом МОН України Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя (2004 р.) пропонує методологічні засади, підходи, принципи, критерії формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей і молоді. Результатом сформованості здорового способу життя є культура здоров'я як інтегративна якість особистості й показник вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення та зміцнення здоров'я і характеризується високим рівнем

культури поведінки стосовно власного здоров'я та здоров'я оточуючих. Позашкільні навчальні заклади, на нашу думку, мають більше можливостей у вирішенні проблеми валеологічного виховання та формування валеологічної культури старших підлітків.

Саме старший підлітковий період є сприятливим для активного формування валеологічної культури особистості. Основними напрямками пошуків старшого підлітка є професійне та моральне самовизначення, оскільки він ставить перед собою проблеми сенсу життя та формування світогляду. Основна особливість цього віку полягає в тому, що в організмі відбувається бурхлива фізіологічна та психологічна перебудова, формується особистість і характер, з'являється підлітковий психологічний комплекс, який ускладнює адаптацію до навколишнього середовища. Старшим підліткам притаманні поведінкові реакції – так звані „поведінкові моделі” (реакції емансипації, групування, імітації та хобі). Незавершеність розвитку організму призводить до того, що він більшою мірою піддається впливу як сприятливих, так і несприятливих дій та умов. З учнями такого віку здебільшого й працюють педагоги позашкільних навчальних закладів.

За оцінкою медиків, практично здоровими закінчують школу лише 5,0-7,0% учнів. У переважній кількості дітей шкільного віку розвиваються агресивність, невдоволеність, почуття заниженої самооцінки. За даними досліджень С.Кириленко, 47,1% сучасних школярів виявляють несвідоме, інфантильне ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, половина дітей, які мають проблеми у фізичному та психічному здоров'ї, схильні до негативних проявів у поведінці. На паління зорієнтовано 57,9% учнів, на вживання шкідливих речовин наркотичної дії – близько 80,1%. Як свідчить обстеження понад 60 тисяч дітей віком 6-18 років за інформаційно-діагностичною оздоровчою програмою „Школяр”, здійсненою В.Шаповаловою, лише 0,8% школярів мають високий рівень фізичного здоров'я.

На сьогодні спостерігається процес децелерації – відставання в розвитку (фізичному, психічному та статевому). За даними С.Хруцова, усе частіше виявляють дітей із загальною затримкою фізичного розвитку, збільшується кількість підлітків, які відносно пізно вступають у період статевого дозрівання. Очевидною стала затримка темпів росту та розвитку. Акселерація, яка ще недавно була характерна для підлітків нашої країни, змінилась на децелерацію – затримку фізичного та статевого розвитку. Так, майже 40,3% 15-річних підлітків (за психофізіологічними показниками) відстають від свого паспортного віку на 1-2 роки. Особливої актуальності у контексті нашого дослідження набуває факт погіршення нервово-психічного здоров'я дітей. За період навчання у школі кількість дітей з клінічними формами психічних порушень, в основному з граничними розладами, збільшується втричі.

Аналіз наукових праць, у яких висвітлюються проблеми валеологічного виховання та формування здорового способу життя, дав змогу виявити розбіжності у трактуванні поняття „валеологічне виховання”. Тому ми розглядаємо його як процес створення стійкої системи виховання практично здорової людини, здатної самостійно підтримувати та зберігати своє здоров'я на основі набутого валеологічного досвіду й валеологічної практики.

Зокрема, Е.Казін, Н.Блінова та Н.Літвінова валеологізацію освітнього середовища розуміють як впровадження до системи освіти здоров'язберігаючих методик, які базуються на таких принципах: організація особистісно зорієнтованого навчання з урахуванням індивідуальних можливостей особистості; діагностика рівня індивідуального здоров'я з урахуванням психофізіологічного стану та соціально-духовних особливостей учня; здійснення системи рекреаційних, корекційних та реабілітаційних заходів щодо збереження здоров'я і створення комфортних умов для дітей „групи ризику”; вибір ефективних педагогічних технологій та навчальних програм з урахуванням вікових та статевих особливостей школярів, соціального та екологічного середовища; формування здобутих знань особистісних можливостей і особливостей соматичного, психічного, інтелектуального, духовного та соціального здоров'я, індивідуальних потреб особистості

та профорієнтації; оволодіння методами самодіагностики, самооцінки, самоконтролю й самокорекції психосоматичного стану організму на різних етапах життя; оптимізація соціально-гігієнічних умов життєдіяльності дітей, вихователів, педагогів.

Одним із головних завдань констатуючого етапу експерименту було вивчення сформованості валеологічної культури та визначення її рівнів у старших підлітків, які навчаються у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Нами розроблено структурну модель формування валеологічної культури старших підлітків, у змісті якої виокремлюються компоненти (пізнавально-світоглядний, емоційно-мотиваційний, поведінково-дієвий), критерії (сформованість знань про здоров'я; мотивація на здоровий спосіб життя; вчинкова активність) та їх показники (рис. 1.).

На основі даних констатуючого етапу експерименту, які засвідчили, що теоретичні знання з валеології, з проблем здорового способу життя старших підлітків неоднакові за повнотою, систематичністю, міцністю, а їхні внутрішні переконання, мотивація і поведінка також різні, було умовно виділено три групи гуртківців за рівнями сформованості: високим, середнім, низьким.

Результати констатуючого етапу дослідження показали, що більшість (58,2%) старших підлітків не турбується про власне здоров'я, у 57,5% гуртківців спостерігається акцентуація характеру, у 33,7% респондентів занижена самооцінка (переважно такі учні мають низький рівень фізичного й психічного здоров'я), 65,6% – мають низький рівень комунікативності, що свідчить про низьку соціальну адаптацію, невміння зрозуміти й сформулювати проблему, прийняти рішення, наявність таких рис пригнічують психіку гуртківця, робить його беззахисним перед агресією, призводять до появи шкідливих звичок (тютюнопаління, алкоголізму, наркоманії, нерозбірливих ранніх стосунків).

Порівняльні дані прояву валеологічної культури у старших підлітків за підсумками констатуючого етапу експерименту засвідчили, що найбільшу кількість становлять гуртківці із низьким рівнем сформованості валеологічної культури (ЕГ – 60,2%, КГ – 59,9%), середній рівень виявлено в 33,4% (ЕГ) та 32,7% (КГ), високий рівень цієї якості мають 6,4% гуртківців у ЕГ та 7,4% – у КГ. У цілому ж показники сформованості валеологічної культури у старших підлітків із експериментальних та контрольних груп приблизно однакові, що відповідає реальному стану досліджуваної проблеми.

У ході констатуючого етапу експерименту було проведено аналіз програм з валеології й узагальнено досвід педагогічних колективів позашкільних навчальних закладів з валеологічного виховання, скореговано експериментальні методики, випробувано залучення старших підлітків-гуртківців до різноманітних форм оздоровчої роботи, надано методичну допомогу керівникам гуртків з проблем формування валеологічної культури.

У другому розділі „Шляхи вдосконалення процесу валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколог-натуралістичного профілю” розкрито методику формуючого етапу експерименту, зміст, форми, методи та організаційно-педагогічні умови валеологічного виховання старших підлітків.

У ході формуючого етапу експерименту доведено, що формування валеологічної культури старших підлітків у позашкільному навчальному закладі можливо ефективно здійснювати лише за певної сукупності організаційно-педагогічних умов, а саме: забезпечення наступності валеологічного виховання у позашкільному навчальному закладі еколого-натуралістичного профілю та загальноосвітній школі; створення освітньо-виховного простору позашкільного навчального закладу через удосконалення процесу валеологічного виховання та формування валеологічної культури, що передбачає гуманістичний та особистісно зорієнтований підходи, посилення уваги до особистості гуртківця з урахуванням його власних можливостей і потреб; удосконалення змісту, форм і методів гурткової роботи, спрямованої на формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя; практичної спрямованості виховної роботи позашкільного навчального закладу до самостійної діяльності гуртківця з проблем оздоровлення, життєвих звичок валеологічної культури на основі здійснення науково обґрунтованого діагностування.

За розробленими нами критеріями було проаналізовано зміни в рівнях сформованості валеологічної культури старших підлітків.

Рівень знань старших підлітків-гуртківців з проблем валеології та здорового способу життя оцінювався у процесі підсумкових занять гуртка „Юний валеолог” під час апробації програми з валеології для позашкільних навчальних закладів, а також під час тестування, усних опитувань, прослуховування рефератів. Ми звернули увагу на те, що рівень знань з історії пізнання проблем здоров'я людини змінився, зокрема, про загальні закономірності розвитку організму людини й підлітка, про здоровий спосіб життя як шлях до формування та зміцнення здоров'я, про складові компоненти здоров'я (фізичний, психічний, духовний і соціальний), про запобігання шкідливих звичок. За цих умов оцінювався їх обсяг, ступінь систематизованості (систематизовані, недостатньо систематизовані, безсистемні), глибина (глибокі, недостатньо глибокі, поверхові), стійкість (стійкі, недостатньо стійкі, нестійкі). Кількість вихованців з експериментальної групи з високим рівнем знань збільшилась з 9,6% до 38,5%, із середнім – з 36,5% до 55,8%, а з низьким зменшилась з 53,9% до 5,7%. Динаміка змін рівнів знань у контрольній групі обумовлена вивченням валеологічних питань частково на уроках „Біологія людини” та „Основи безпеки життєдіяльності” у школі.

Позитивне ставлення гуртківців до цінностей здорового способу життя, власні мотиви ставлення до здоров'я, готовність дотримуватися й пропагувати відповідні норми й вимоги стали показниками емоційно-мотиваційного компоненту валеологічного виховання. Проаналізувавши результати, здобуті під час дослідження, ми дійшли висновку, що активізація емоційно-мотиваційної сфери за допомогою особистісно зорієнтованих оздоровчих технологій, спонукання до самовиховання та самовдосконалення призвело до позитивних змін у ставленні до власного здоров'я та здорового способу життя. Кількість гуртківців експериментальної групи після формуючого етапу експерименту з активно-позитивним ставленням збільшилась з 5,8% до 40,3%, з пасивно-позитивним – з 30,8% до 58,0%, відсоток з індивідуальним ставленням зменшився з 63,4% до 1,7%.

На початку експерименту нами було проведено визначення акцентуації характеру в гуртківців. Акцентуація характеру спостерігалась у 66,7% вихованців гуртка „Юний валеолог” і 48,3% у екологів-краєзнавців, у середньому 57,5%, що відповідає літературним даним (50,0-70,0%). У хлопців – 42,8-50,1%, у дівчат – 53,8-83,3%. У дівчат спостерігалась більш виражена акцентуація характеру. За умови повторного визначення акцентуації характеру ми визначили, що у хлопців, як і у дівчат, переважали змішані типи. У хлопців на першому місці – гіпертимно-демонстративний, а у дівчат – лабільно-синдетивний. Таким чином, відбулася зміна переважаючих типів акцентуації характеру, що було пов'язано з психофізіологічними змінами, які характерні для старшого підліткового віку, а також з проведенням корекційної виховної роботи, спрямованої на формування позитивних якостей та характеру вихованців. Акцентуація характеру спостерігалась у 51,2% гуртківців.

Вчинкову активність ми визначали, перевіряючи наявність умінь та навичок валеологічної культури, зокрема вміння та навички режиму дня, систематичне виконання фізичних вправ, вміння відпочивати, переключатися з одного виду діяльності на інший, негативне ставлення до шкідливих звичок, вміння надати першу медичну допомогу, цілеспрямованість, наполегливість, системність у веденні здорового способу життя. Впровадження оздоровчих технологій у процес валеологічного виховання сприяло формуванню валеологічної культури. Результати дослідження засвідчили, що старші підлітки суттєво змінили ставлення до власного здоров'я і розуміють, що особиста поведінка підвищує захисні властивості організму, а це виявляється в дотриманні правил гігієни, заняттях фізичними вправами, різними видами спорту.

Перевірка ефективності розроблених нами методик дала змогу констатувати наявність істотних якісних розходжень між контрольною та експериментальною групами в динаміці рівнів сформованості валеологічної культури у старших підлітків-гуртківців позашкільного навчального закладу еколога-натуралістичного профілю. Відсоток гуртківців, які мали низький рівень сформованості, зменшився з 60,2% до 8,8%, порівняно з

стійкої системи виховання практично здорової людини, здатної самостійно підтримувати та зберігати своє здоров'я на базі набутого валеологічного та життєвого досвіду й валеологічної практики.

2. Розроблені нами критерії та рівні сформованості дали можливість оцінити сформованість валеологічної культури в експериментальних та контрольних групах, яка визначалася за допомогою критеріїв: сформованість знань про здоров'я, мотивація на здоровий спосіб життя, вчинкова активність. На основі цих критеріїв та їх показників ми виділили три рівні сформованості валеологічної культури старших підлітків: високий, середній та низький.

Аналіз результатів дослідження підтвердив, що високий рівень сформованості валеологічної культури старших підлітків за всіма визначеними критеріями свідчить про глибоке осмислення підлітками старшого віку значущості їх громадянської відповідальності за стан, збереження і зміцнення власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

3. Розроблена структурна схема проведення формуючого етапу експерименту дала можливість поетапно здійснити перевірку змісту, форм і методів організації виховного процесу, орієнтованого на формування валеологічної культури старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю.

Нами було з'ясовано, що умовами валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю є організація спеціалізованих гуртків ековалеологічного та валеологічного профілю, розробка програм та методичного забезпечення гурткової роботи валеологічної спрямованості, забезпечення умов валеологічної освіти педагогічного колективу закладу та батьків гуртківців.

Результати експериментального дослідження підтвердили висунуту гіпотезу про те, що валеологічне виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах буде ефективнішим за наступних організаційно-педагогічних умов: координації мети валеологічного виховання у позашкільному навчальному закладі еколого-натуралістичного профілю та загальноосвітній школі; створення освітньо-виховного простору позашкільного навчального закладу, спрямованого на формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя; реалізації особистісно зорієнтованого підходу до формування валеологічної культури старших підлітків; практичної спрямованості виховної роботи на максимальне наближення навчання гуртківця до самостійної діяльності з проблем оздоровлення та формування валеологічної культури.

4. Науково обґрунтовано та розроблено особистісно зорієнтовану модель формування валеологічної культури старших підлітків, яка дає змогу керівникам гуртків ефективно здійснювати валеологічне виховання, послідовно досягаючи на певних етапах конкретних результатів. Технологія побудови структурної моделі дає змогу конкретизувати взаємозв'язок та взаємообумовленість валеологічного виховання з валеологічною культурою.

Під час формуючого етапу експерименту до навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу еколого-натуралістичного профілю було внесено зміни відповідно до мети, завдань і гіпотези дослідження, що дало змогу створити єдину цілісну систему педагогічних впливів на всі компоненти особистісно орієнтованого валеологічного виховання гуртківців експериментальних груп.

5. Хід формуючого етапу експерименту дає підстави зробити висновок, що важливими умовами валеологічного виховання старших підлітків є досягнення єдності цілей учасників виховного процесу, застосування інтегративного підходу та дотримання наступності виховних впливів зацікавлених сторін на засадах співтворчості, співпраці у проведенні експериментальної роботи. Це дало змогу здобути об'єктивні результати й розробити методичні рекомендації керівникам гуртків щодо валеологічного виховання та формування валеологічної культури старших підлітків у процесі гурткових занять у позашкільних навчальних закладах.

Пройшли апробацію розроблені й експериментально перевірені навчальні програми, навчально-методичні посібники та методичні рекомендації з валеології для гуртків позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю, метою яких є підвищення рівня валеологічної обізнаності та компетентності, що в подальшому допоможе зберегти та зміцнити здоров'я особистості гуртківця.

6. Дослідження підтвердило, що навчально-виховний процес позашкільного навчального закладу більш ефективний при застосуванні особистісно зорієнтованого підходу до формування валеологічної культури старшого підлітка, оскільки запровадження індивідуального підходу забезпечує організацію комплексного виховання з урахуванням потреб старшого підлітка.

7. Порівняння даних формуючого етапу експерименту засвідчило, що в результаті поетапного вирішення завдань дослідження в експериментальних групах відбулися позитивні зміни у рівнях сформованості валеологічної культури. Так, кількість вихованців з високим рівнем сформованості знань про здоров'я збільшилася з 9,6% до 38,5%; мотивації на здоровий спосіб життя відповідно з 5,8% до 40,3%; вчинкової активності з 3,8% до 21,2%. Отримано позитивну динаміку зростання показників із високим рівнем сформованості валеологічної культури.

8. Апробовані у процесі експериментального дослідження зміст, форми й методи формування валеологічної культури можуть бути використані керівниками гуртків, методистами позашкільних навчальних закладів, вчителями, заступниками директорів з виховної роботи у позакласній та позанавчальній роботі.

Виконане дослідження за своєю сутністю є першою спробою системного узагальнення валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю і, не претендує на вичерпне розв'язання цієї проблеми. Вимагають подальших досліджень ролі валеологічного виховання у формуванні мотиваційно-ціннісних орієнтацій старших підлітків, що визначатиме їх подальшу поведінку, ставлення до власного здоров'я, здорового способу життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Шаповалова Т.Г.* Роль еколого-натуралістичного позашкільного закладу у формуванні творчої особистості гуртківця // Збірник наукових праць Бердянського держ. пед. інституту ім. П.Д. Осипенко (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПІ, 2000. – №3. – С. 80-88.
2. *Шаповалова Т.Г.* Роль позашкільного закладу у формуванні творчої особистості підлітка // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць / Редкол.:Т.І. Сущенко – відп. ред. та ін. – Київ-Запоріжжя, 2002. – Вип. 20. – С. 231-234.
3. *Шаповалова Т.Г.* Валеологізація навчально-виховного процесу позашкільного закладу // Збірник наукових праць Бердянського держ. пед. інституту ім. П.Д.Осипенко (Педагогічні науки). У 2-х ч. – БДПІ, 2002 – №1. – С. 226-232.
4. *Шаповалова Т.Г.* Гендерне виховання підростаючого покоління // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002. – Вип. 28. – С. 157-162.
5. *Шаповалова Т.Г.* Особистісна спрямованість педагогічної діяльності вихователів станції юних натуралістів. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки // Зб. наук. праць / Редкол.: Т.І.Сущенко – відп. ред. та ін. – Київ-Запоріжжя, 2002. – Вип. 21. – С. 262-266.
6. *Шаповалова Т.Г.* Ековалеологічна стежина „Здоров'я” як нетрадиційна форма валеологічного виховання // Зб. наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №3. – Бердянськ: БДПУ, 2004. – С. 60-67.
7. *Шаповалова Т.Г.* Валеологічна переорієнтація навчально-виховного процесу позашкільного закладу. Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / Укл.

- І.Д.Бех, О.В.Биковська, В.В.Вербицький, Л.І.Ковбасенко, Г.П.Пустовіт, А.Й.Сиротенко. – К.: РННЦ „ДІНП”. – 2003. – С. 222-225.
8. *Шаповалова Т.Г.* Роль ековалеологічної культури в рішенні проблем здоров'я підлітків. Екологія и здоровье человека. Охрана водного и воздушного бассейнов. Утилизация отходов // Сб. научн. трудов XXII междунар. научно-технич. конф./ Под ред. С.В.Разметаева, В.Ф.Костенко: В 3-х т. – Т.2. – Х., 2004. – С. 448-454.
9. *Шаповалова Т.Г.* Роль практично-природоохоронної роботи в екологічному навчанні та вихованні // Збірник тез доповідей та виступів 4-ї Міжнародної конференції “Екологія і освіта: питання теорії та практики”. – Чернігів, 1998 – С. 10-13.
10. *Шаповалова Т.Г.* Валеологічне виховання – невід’ємний елемент національної освіти“ // Збірник наукових праць КДПУ ім. В. Винниченка „Актуальні проблеми валеологічної освіти в навчальних закладах України”. – Кіровоград, 2000. – С. 3-7.
11. *Шаповалова Т.Г.* Місце та роль позашкільних закладів у формуванні еколого-валеологічного світогляду у школярів // Матеріали всеукраїнської науково-методичної конференції “Здоров'я та освіта: проблеми та перспективи” / Гол. ред. А.Г.Рибковський – Донецьк: ДонДУ, 2000. – С. 115-116.
12. *Шаповалова Т.Г.* Розв'язання валеологічних проблем через позашкільну освіту // Збірник наукових праць Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка “Актуальні проблеми валеологічної освіти в навчальних закладах України в сучасних умовах”. – Кіровоград, 2001. – С. 84-88.
13. *Шаповалова Т.Г.* Валеологічна освіта та виховання в позашкільних закладах // Збірник наукових праць VII Міжнародної наук.-практичної конференції “Сучасні досягнення валеології та спортивної медицини”. Одеса; ОМУ, 2001. – С. 58-59.
14. *Шаповалова Т.Г.* Ековалеологічна стежина як нетрадиційна форма валеологічного виховання // Тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції „Навчання, виховання, розвиток” – Бердянськ: БДПУ, 2004. – С. 42-44.

АНОТАЦІЯ

Шаповалова Т. Г. Валеологічне виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2006 р.

Дисертаційну роботу присвячено проблемі валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю. Методологічною основою валеологічного виховання старших підлітків було визначено Концепцію особистісно зорієнтованого підходу до виховання. У роботі вивчено теоретичні засади та практичний стан проблеми валеологічного виховання старших підлітків у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного профілю. Розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність організаційно-педагогічних умов, змісту, форм та методів формування валеологічної культури; визначено, апробовано та науково обґрунтовано особистісно зорієнтовану модель формування валеологічної культури старших підлітків.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, валеологія, валеологічне виховання, валеологічна культура, валеологічний світогляд, позашкільний навчальний заклад еколого-натуралістичного профілю.

АННОТАЦИЯ

Шаповалова Т. Г. Валеологическое воспитание старших подростков во внешкольных учебных заведениях эколого-натуралистического профиля. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07. – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2006 г.

Диссертация посвящена актуальной проблеме валеологического воспитания и формирования валеологической культуры старших подростков, которые посещают внешкольные учебные заведения эколого-натуралистического профиля.

На основании изучения и анализа состояния изученности данной проблемы в философской, психолого-педагогической, медико-биологической литературе уточнено содержание понятий “валеология”, “валеологическое воспитание”, “валеологическая культура” старших подростков, раскрыта социально-педагогическая сущность этих понятий, научно обоснованы основные организационно-педагогические условия формирования здорового образа жизни, валеологической культуры.

В работе изучены теоретические основы и практическое состояние проблемы валеологического воспитания старших подростков во внешкольных учебных заведениях эколого-натуралистического профиля. Определены содержание и структура формирования валеологической культуры подростков старшего возраста – воспитанников внешкольных учебных заведений.

В работе теоретически обоснованы и экспериментально проверены содержание, формы, методы и технологии валеологического воспитания старших подростков.

Разработано структурную модель формирования валеологической культуры старших подростков во внешкольных учебных заведениях, критерии, показатели и уровни сформированности валеологической культуры. Критериями валеологической культуры определены сформированность знаний о здоровье, мотивация на здоровый образ жизни, деятельная активность. Каждый из этих критериев характеризуется определенными показателями. Проведенный анализ результатов исследования по данным показателям позволил выделить три уровня сформированности валеологической культуры старших подростков: высокий, средний, низкий.

В процессе констатирующего этапа эксперимента были определены уровни сформированности валеологической культуры старших подростков в экспериментальных и контрольных группах. Сравнительные данные показали, что наибольшее количество составляют кружковцы с низким уровнем сформированности валеологической культуры (ЭГ – 60,2%, КГ – 59,9%), средний уровень составил 33,4% в (ЭГ) и 32,7% в (КГ), высокий уровень сформированности имели только 6,4% кружковца в ЭГ и 7,4% – в КГ.

Результаты констатирующего этапа эксперимента показали, что большинство (58%) старших подростков не беспокоятся о собственном здоровье, у 57,5% кружковцев наблюдается акцентуация характера, у 33,7% респондентов была занижена самооценка, как правило, такие учащиеся имеют низкий уровень физического и психического здоровья, 65,6% – имеют низкий уровень коммуникативности, что указывает на низкую социальную адаптацию, неумение понимать и формулировать проблему, принимать решение. Наличие таких черт угнетает психику подростка, делает его беззащитным перед агрессией, приводит к появлению вредных привычек (курение, употребление алкоголя и наркотиков, ранние половые отношения).

В процессе констатирующего этапа эксперимента был проведен анализ существующих учебных программ по валеологии и обобщен опыт педагогических коллективов внешкольных учебных заведений по валеологическому воспитанию, скорректированы экспериментальные методики, опробовано приобщение старших подростков – кружковцев к различным оздоровительным мероприятиям, оказана методическая помощь руководителям кружков по проблеме формирования валеологической культуры.

В результате проведения формирующего этапа эксперимента в экспериментальных группах произошли положительные изменения в уровнях сформированности валеологической культуры. На конец эксперимента количество кружковцев в

экспериментальных группах с высоким и средним уровнем сформированности увеличилось до 33,5% и 57,7%. В контрольных группах эта тенденция менее выражена.

На основании полученных данных разработаны, апробированы и внедрены содержание, формы, методы и организационно-педагогические условия валеологического воспитания старших подростков во внешкольных учебных заведениях эколого-натуралистического профиля. Личностно-ориентированный подход к валеологическому воспитанию, как показали результаты исследования, способствуют формированию валеологической культуры с учетом их доминирующих потребностей в самопознании, самовоспитании и оздоровительной деятельности.

Разработанные в процессе экспериментальной работы содержание, формы, методы и приемы формирования валеологической культуры могут быть использованы руководителями кружков, методистами внешкольных учебных заведений, учителями общеобразовательных школ.

Ключевые слова: валеология, валеологическое воспитание, валеологическая культура, здоровый образ жизни, внешкольные учебные заведения эколого-натуралистического профиля.

Annotation

Tatjana G. Shapovalova. Valeological education of senior teenagers in out-of-school institutions of ecological naturalistic profile. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.07 – theory and technique of education. – Institute of Problems of Education of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2006.

The present thesis is dedicated to the problem of valeological education of senior teenagers in out-of-school institutions of ecological naturalistic profile. The methodological basis of valeological education of senior teenagers was the conception of personally oriented approach to education. The thesis deals with the theoretical grounds and practical state of valeological education of senior teenagers. There has been worked out, theoretically grounded and experimentally verified the effectiveness of essence, forms, methods and technology of valeological education of senior teenagers in out-of-school institutions. There has been defined, approbated and scientifically grounded the optimum pedagogical conditions of development of valeological culture in pupils of out-of-school institutions of ecological naturalistic profile.

Key words: healthy way of life, valeology, valeological education, valeological culture, valeological outlook, out-of-school institution, teaching and educational process of out-of-school institution of ecological naturalistic profile.

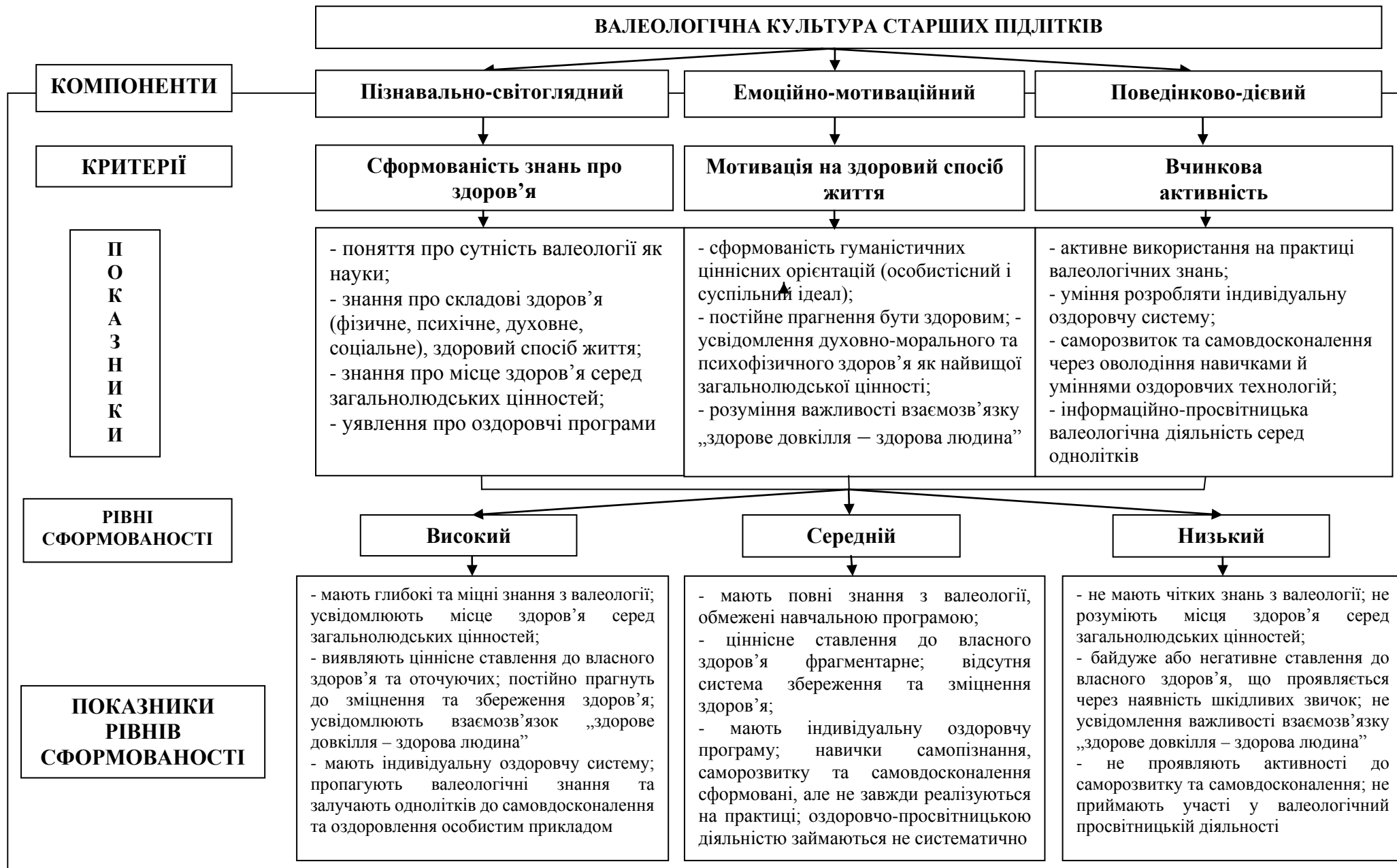

Рис. 1.2. Компоненти, критерії та рівні сформованості валеологічної культури старших підлітків

